

Sprog i Norden

Titel:	Principperne for Dansk Sprognævns rådgivning <ul style="list-style-type: none">- De eksplicite præmisser i Dansk Sprognævns rådgivning- Argumenter i konflikt- Det nordiske argument i Dansk Sprognævns rådgivning	
Forfatter:	Henrik Galberg Jacobsen, Erik Hansen og Allan Karker	
Kilde:	Sprog i Norden, 1979, s. 34-65	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive	

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Principperne for Dansk Sprognævns rådgivning

Af *Henrik Galberg Jacobsen, Erik Hansen og Allan Karker*

DE EKSPPLICITTE PRÆMISSER I DANSK SPROGNÆVNS RÅDGIVNING

Af *Henrik Galberg Jacobsen*

Af bekendtgørelsen om Dansk Sprognævn fremgår det at en af nævnets arbejdsopgaver er at "besvare sproglige spørgsmål fra institutioner og private".

Siden Sprognævnet blev oprettet i 1955 har det besvaret mere end 85 000 spørgsmål. Af disse spørgsmål og svarene på dem er kun en forsvindende del offentliggjort i årsberetninger, *Nyt fra Sprognævnet* eller det dupliserede *Fra Dansk Sprognævns rådgivning*. Grundlaget for undersøgelsen af principperne for Dansk Sprognævns rådgivning er 10 års trykte svar, nemlig svarene i årsberetningerne 1966/67—1975/76 og i *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 1—18, 1968—77 (jf. dog Allan Karkers redegørelse for sit materiale nedenfor s. 58).

Hvor repræsentativt er materialet?

Man kan spørge i hvor høj grad det undersøgte materiale kan antages et være repræsentativt for Sprognævnets rådgivning som helhed.

Materialets procentuelle lidenhed opvejes sandsynligvis af at det omfatter alle offentliggjorte svar fra tiårsperioden, i det hele 369 svar. Også selv om disse offentliggjorte svar skulle vise sig at være i dårlig overensstemmelse med svarpraksis i de svar der gives direkte til spørgerne, kan valget af undersøgelsesmateriale forsvares. Det er den offentliggjorte del af rådgivningen der er Sprognævnets ansigt. Det er på grundlag af disse svar nævnets rådgivning må vurderes.

%	stav- ning	di- verse	ord- dan- nelse	syn- taks	be- tyd- ning	bøj- ning	for- mu- le- ring	ord- eksis- tens	tegn- sæt- ning	ud- tale
HGJ	26	14	13	11	11	7	5	5	5	3
Å	10	10	7	14	12	6	14	10	1	16
N	24	8	9	6	9	14	10	5	3	12
Å+N	16	10	8	10	11	10	12	8	1	14

Efter Stray Jørgensen 1977, s. 34.

Hvor præcist afspejler nu de offentliggjorte spørgsmål de typer af spørgsmål som nævnet får stillet til daglig? Ikke særlig præcist. Det kan man få et indtryk af ved at se på skemaet ovenfor. Tallene i skemaet angiver den procentvise fordeling på emner. I kolonnen mærket HGJ står de tal der gælder for den mundtlige (telefoniske) rådgivning og oplysning i november 1975 (jf. Galberg Jacobsen 1976, s. 9—12*). I mangel af bedre må de repræsentere emnefordelingen i Sprognævnets rådgivning og oplysning som helhed. Kolonnerne mærket Å (= Årsberetning) og N (= Nyt fra Sprognævnet) og Å+N (gennemsnittet af Å og N) indeholder de tilsvarende tal for de offentliggjorte spørgsmål og svar. Og disse tal er anderledes sikkert funderede. De hidrører fra Stray Jørgensen 1977, hvori det oplyses at de er fremkommet ved optælling af alle spørgsmål i Å 64—74 og N 1—15.

Af skemaet fremgår det at såvel stavning som orddannelse er underrepræsenteret i de offentliggjorte spørgsmål i forhold til spørgsmålene i virkeligheden, mens udtalespørgsmålene er stærkt overrepræsenteret. Uoverensstemmelserne er sikkert reelle nok. De skyldes bl.a. at spørgsmålene til årsberetningerne og Nyt fra Sprognævnet først og fremmest vælges ud fra kvalitative hensyn — ikke kvantitative; i bekendtgørelsen for Dansk Sprognævn står der således at årsberetningerne skal

* Se den fælles litteraturliste s. 64.

indeholde "de vigtigste afgørelser og henstillinger". Ved udvælgelsen af svar til offentliggørelse tages der også hensyn til om de er lette eller svære at finde andetsteds. Mange retskrivnings- og orddannelsesspørgsmål kan besvares med et enkelt opslag i Retskrivningsordbogen; derfor bliver der offentliggjort relativt få af dem. Derimod er det ofte svært at finde svar på udtalespørgsmål i den gængse håndbogslitteratur; derfor offentliggøres der relativt mange svar på udtalespørgsmål. Hertil kommer at mange af spørgsmålene til Dansk Sprognævn er gengangere, og at der også skeles til de enkelte spørgsmåls underholdningsværdi når der skal udvælges svar til offentliggørelse.

Men argumentationen da. Svarer argumentationen i årsberetningerne og i Nyt fra Sprognævnet til den som nævnets medarbejdere bruger i den daglige rådgivning? Bortset fra at de offentliggjorte svar normalt er mere udførlige i deres argumentation, må dette spørgsmål nok besvares bekræftende. Undertiden kan det dog i den daglige rådgivning være vanskeligt at få lov at anføre de argumenter der hører med. Det gælder selvsagt først og fremmest i den mundtlige rådgivning (ca. 3/4 af alle spørgsmål stilles og besvares i telefon), hvor spørgerne ofte kun er interesseret i konklusionen, ikke i præmisserne.

På et enkelt punkt svarer de offentliggjorte spørgsmål og svar næsten perfekt til den daglige rådgivningspraksis. Standardopstillingen "Spørgsmål — Svar" er ikke bare et pædagogisk eller typografisk fif, men den afspejler det faktum at Sprognævnet skal spørges før det udtaler sig om et sprogligt problem (jf. Lindegård Hjorth 1970, s. 108). Der har vistnok kun været to undtagelser fra denne "regel". Den ene var et af svensk inspireret forsøg på at få Vejdirektoratet til at indføre ordet *vejmod* eller *vejmøde* om til- og frakørselsanlæg på en motorvej (Å 60—61 13—14). Den anden var en henvendelse i 1974 til Undervisningsministeriet med oplysning om at ordet *dispentant* om en person der har fået dispensation til at studere ved et universitet var uheldigt, og at Sprognævnet ville foretrække formen *dispensat* (Å 74—75 28—30).

Rådgivning eller oplysning?

Ikke alle de offentliggjorte svar fra den undersøgte tiårsperiode indeholder rådgivning fra Sprognævnet. 46 af de i alt 369 svar må rubriceres som ren oplysning, og de må naturligvis holdes uden for en undersøgelse af principperne for nævnets rådgivning.

Ved placeringen i den ene eller den anden af grupperne rådgivning og oplysning har jeg ladet det være afgørende om svaret indeholder et råd, eller præcisere: om det indeholder en vurdering af en sprogbrug. Der er nemlig ikke altid overensstemmelse mellem spørgsmål og svar på dette punkt. Det hænder — om end sjældent — at folk beder om et råd og i stedet får en ren sprogbeskrivelse uden anbefalinger eller frarådgninger. Fx spørges der i Å 75—76 28 dels om brugen af *alibi* i betydningen 'undskyldning' er af nyere dato, dels om den er "anerkendt"; kun det første spørgsmål bliver besvaret.

Det forekommer også at en spørger strengt taget kun beder om en oplysning, men i virkeligheden er interesseret i en vurdering. Det gælder især spørgsmål af typen "Findes det og det ord?", og spørgeren får da også normalt den vurdering som han eller hun er ude efter.

Endelig kan det ske at en spørger der egentlig kun ønsker at få en oplysning, får en vurdering med i købet. Spørgsmålet om hvad c.c. egentlig betyder (N 12 7414) bliver således besvaret med at det betyder 'carbon copy', og det tilføjes at man i stedet bør skrive *kopi til*. Og den spørger der i N 17 7617 bad om at få at vide hvad køn *design* er, fik foruden oplysningen om at sprogbrugen viser klar overvægt for neutrums, at vide at Sprognævnet råder til at man bruger ordet *formgivning* i stedet.

Men det er som nævnt undtagelser. Det alleralmindeligste er at folk får svar på det de spørger om, hverken mere eller mindre.

Sprogriktighedsargumentet

Undersøgelsen af principperne for Dansk Sprognævns rådgivning omfatter altså offentliggjorte svar der indeholder en

vurdering af en sprogbrug. Eller sagt på en lidt anden måde: svar der indeholder et eller flere sprogrigtighedsargumenter.

Sprogrigtighedsargumentet er dermed centralt i undersøgelsen. Et standardsprogrigtighedsargument ser sådan ud:

- Præmis 1 Sprogbrug A er (el. bevirker, svarer til) B
Præmis 2 En sprogbrug der er (el. bevirker, svarer til) B, er god (bør fremmes e.l.)
-

Konklusion Sprogbrug A er god (bør fremmes e.l.)

Sprogrigtighedsargumentet består således af en deskriptiv præmis (præmis 1), en normativ præmis (præmis 2) og en normativ konklusion. Det ligner andre argumenter ved at det sjældent er fuldstændigt. Såvel den ene eller anden præmis som konklusionen kan mangle i det konkrete tilfælde. Men ligesom andre argumenter kan — og bør — sprogrigtighedsargumentet rekonstrueres så det bliver gyldigt, og så dets holdbarhed kan vurderes (jf. Espersen 1969, s. 34 ff.).

En gennemgang af sprogrigtighedsargumenterne i Dansk Sprognævns rådgivning viser at den deskriptive præmis så at sige aldrig mangler, at den normative præmis meget ofte mangler, og at konklusionen undertiden mangler (fx N.16 7606 *suggestion*). Heri er der intet umiddelbart fordægtigt. Til de allerfleste deskriptive præmisser, der jo næsten aldrig udelades, er der knyttet så klare holdningsforestillinger at det er overflødig at anføre selve den normative præmis: hvis fx den deskriptive præmis er "denne sprogbrug er umisforståelig", er der ingen grund til samtidig udtrykkeligt at skrive "sprogbrug der er umisforståelig er god". Og tilsvarende kan en konklusion være en så indlysende følge af præmisserne at det ville være en fornærmelse mod læseren at anføre den.

Præmistyper

Nedenfor er anført en fortegnelse over præmisser — alle i den normative variant — som i større og mindre grad bruges i diskussioner om sprogrigtighed. Listen er opstillet med støtte i Diderichsen 1968, Teleman 1969, og Dahlstedt 1967, og den

har været drøftet på de nordiske sprognævns sekretærmøde i 1977. Ansvar for den foreliggende udformning af listen har alene jeg. Fortegnelsen rummer såvel lødige som underlødige præmisser, men tager ikke stilling til hvilke der er lødige, og hvilke der ikke er det. Og den indeholder heller ingen prioritering af præmisserne indbyrdes. Præmisfortegnelsen er således hverken en kritik af et eller flere sprognævns rådgivningspraksis eller en vejledning i hvordan man bør argumentere i sprogrigtighedsdiskussioner. Og for fuldstændighedens skyld: Jeg er naturligvis fuldt ud klar over at præmisserne overlapper hinanden i større og mindre grad, og at nogle af dem kan opfattes som nærmest identiske. Jeg regner med følgende præmistyper:

X *Sprogbrug*: Alment udbredt sprogbrug er bedre end ikke-almment udbredt sprogbrug.

X *Autoritet I (institutions- og klassikerautoritet)*: Den sprogbrug der stemmer bedst med den som akademier, sprognævn, visse håndbøger e.l. foretrækker, eller med de litterære klassikere, er bedst.

X *Autoritet II (RO-autoritet)*: Den sprogbrug der stemmer med Retskrivningsordbogens, er bedst.

X *Analogi*: Veletablerede mønstre (fonetiske, ortografiske, grafonematiske, syntaktiske, semantiske) bør foretrækkes fremfor ikke-etablerede el. mindre etablerede mønstre.

X *Tradition*: Hævdvunden sprogbrug er bedre end ikke-hævdvunden el. mindre hævdvunden sprogbrug.

Etymologi: Den sprogbrug der stemmer bedst med det oprindelige sprog el. med forhold i det långivende sprog, er bedst.

Modtagertilpasning: Den sprogbrug der tager mest hensyn til modtageren, er bedst.

Støjjfrihed: Den mindst bemærkede sprogbrug er den bedste, friktionsfri kommunikation er bedst.

Tydelighed: Det udtryk er bedst som står i størst udtryksmæssig kontrast til udtryk som det kan forveksles med. Ord som er selvforklarende eller som let lader sig analysere i deres bestanddele, bør fremmes (tolkelighed).

Forståelighed: Den sprogbrug som lettest forstås af den som teksten henvender sig til, bør foretrækkes.

- × *Stildifferentiering*: Der bør skelnes mellem genrer og stillag.
- Stiludjævning*: Forskellen mellem genrer og stillag bør udjævnes. Naturligt, uhøjtideligt sprog bør foretrækkes for formelt og stift sprog.
- Geografisk udjævning*: Rigssprog og dialekter bør nærmes mest muligt til hinanden.
- Geografisk differentiering*: Dialekter og regionale rigssprogsvarianter bør bevares.
- Rigssprog*: Rigssprogsnormen bør foretrækkes. Rigssproget bør holdes fri for påvirkning fra dialekter og sociolekter.
- Nordisme*: Sprogbrug der stemmer med sprogbrugen i de andre nordiske sprog, bør fremmes.
- Internationalisme*: Sprogbrug der stemmer med sprogbrugen i et el. flere af verdenssprogene, bør fremmes.
- Purisme*: Udtryk af hjemlig oprindelse bør foretrækkes for udtryk af fremmed oprindelse.
- Enentydighed*: Én form — én betydning. Synonymi bør undgås (betydningsdistinktioner bør opretholdes). Homonymi bør undgås (udtryksdistinktioner bør opretholdes).
- Overensstemmelse mellem lyd og skrift*: Den udtale der stemmer bedst med stavemåden, er bedst — og den stavemåde der stemmer bedst med udtalen, er bedst (*bogstavret udtale, skriftudtale — fonetisk stavning, lydstavning*).
- Økonomi*: Korte udtryk er bedre end lange. Pleonasmer bør undgås. Den sprogbrug der giver den største effekt med det mindste energiforbrug, er bedst.
- Behov*: Nye ord og udtryk som udfylder huller i sproget, er ønskværdige.
- Pædagogik*: Den sprogbrug der er lettest (herunder som der kan formuleres de letteste regler for), er bedst.
- Prestige*: Den sprogbrug som foretrækkes af sprogsamfundets sociale og uddannelsesmæssige elite, er bedst.
- Demokrati*: Det sprog som bruges af et flertal af sprogsamfundets medlemmer, er bedst. Sprogbrug der medfører øget social lighed, bør foretrækkes. Sprogbrug der tjener til frigørelse af folket, bør foretrækkes.
- Logik*: Logisk sprogbrug er bedre end ulogisk sprogbrug. Kontaminationer bør undgås.

Almensprog/fagsprog: Almensproget bør ikke tvinges til at rette sig efter fagsproget, og fagsproget bør ikke fjernes for meget fra almensproget.

Æstetik: Smukt sprog er bedre end grimt sprog. Varieret sprog er bedre end stereotyp sprog.

Evolutionisme: Sproget bør have lov at udvikle sig frit. Sproget er en levende organisme. Sproget er godt nok. Fingrene fra sproget!

Registrering af de eksplicite præmisser

Registreringen og rubriceringen af præmisserne i de undersøgte svar er ikke helt uproblematisk. Fx kan det undertiden være vanskeligt at afgøre om det overhovedet er en præmis man har for sig, eller om det bare er en oplysning uden direkte funktion i argumentationen. I praksis er problemet dog ikke stort: I de allerfleste tilfælde er det funktionen som præmis der legitimerer en oplysning tilstedeværelse i et rådgivnings-svar, mens oplysninger uden funktion i argumentationen næsten kun forekommer i de svar der drejer sig om noget ikke-normativt (etymologi, ordbetydning o.l.).

Det kan også være svært at afgøre hvor eksplicit en præmis skal være for at den skal regnes med. Nogle eksempler kan vise grænsen "nedadtil": I N 1 6810 står der bl.a.: "Formerne *en underbo* og *en overbo* må foretrakkes for de længere former *en underboer*, *en overboer*, jf. *nabo*, *genbo*, *fynbo*, *mønbo* m.fl.". Her har jeg regnet med tilstedeværelsen af to eksplicite — om end diskret udtrykte — præmisser, som jeg har rubriceret under henholdsvis økonomi og analogi. Og jeg har regnet med tilstedeværelsen af præmissen purisme i svaret om *flute/flûte*: "Ordet vil sikkert komme med i en ny udgave af Ret-skrivningsordbogen, sandsynligvis uden den franske accent circonflexe" (Å 69—70 15).

Et yderligere usikkerhedsmoment ved registreringen og rubriceringen af præmisserne er at der undertiden er ret uskarpe grænser mellem de forskellige præmistyper.

Registreringen omfatter alle de præmisser der forekommer i de undersøgte svar, altså ikke bare dem der fører frem til

konklusionen. Registreringen viser altså mere om Dansk Sprognævns syn på de enkelte argumenters relevans og respektabilitet i argumentation om sprogrigtighed, end om de enkelte argumenters slagkraft og kvalitet.

Hyppigt brugte præmisser

Der er præmisser der bruges overordentlig hyppigt, der er præmisser der bruges jævnlige, og der er præmisser der næsten ikke eller slet ikke bruges.

Man skal dog være varsom med fortolkningen af sådanne numeriske forskelle. Numerisk forskel siger ikke nødvendigvis noget om forskel i anvendelighed og respektabilitet:

Præmisserne tydelighed og forståelighed er således tilsammen brugt i godt halvt så mange svar som præmissen etymologi (24 : 44). Heraf kan man imidlertid ikke slutte at etymologi er dobbelt så anvendeligt, respektabelt e.l. som tydelighed og forståelighed, men forskellen skyldes snarere at forståeligheds- og tydelighedssynspunkter er relevante i færre spørgsmål end etymologiske synspunkter er. Og når autoritet I er brugt ca. dobbelt så mange gange som autoritet II (180 : 98), er grunden først og fremmest at autoritet I kan bruges som præmis i praktisk taget alle typer af sprogrigtighedsproblemer, mens autoritet II næsten kun kan bruges i spørgsmål om ortografi (inkl. interpunktion), bøjning og delvis orddannelse.

Men med sådanne forbehold in mente går det vel trods alt an at regne med at der er en forbindelse mellem brugshyppighed og respektabilitet.

De hyppigst brugte præmisser er sprogbrug (215 svar), autoritet I og II (278), analogi (124), stildifferentiering (83) og tradition (76).

At tradition står sidst i rækken passer nok meget godt med synet på denne præmis; jf. også at ordene *tradition* og *traditionel* ikke bruges ret ofte i argumentationen, men at der i stedet tales om udtryk "med en vis hævd", "som har været gængse de sidste 100 år", "som allerede Søren Kierkegaard brugte" e.l.

Der er heller ikke grund til at undre sig over at den hyp-

pigst brugte præmis er sprogbrugen. Men man kan undre sig over at den ikke er brugt endnu hyppigere: af 323 mulige svar er den kun brugt i ca. to tredjedele (215 svar). Det forholdsvis lave antal hænger her sammen med overlappningen mellem de forskellige præmistyper, idet sprogbrugen ofte er indeholdt i en af de andre præmisser, fx implicerer autoritetspræmisserne så godt som altid også præmissen sprogbrug, men de registreres kun som autoritetspræmisser. Også analogipræmissen rummer i sig en sprogbrugspræmis, her blot ikke præcis den samme sprogbrug som i tvivlsspørgsmålet, men en analog sprogbrug. I enkelte tilfælde skyldes manglende sprogbrugspræmis dog at der faktisk ikke er nogen sprogbrug at støtte sig til. Det gælder spørgsmål hvor Sprognævnet har skullet tage stilling til helt nye betegnelser, fx i Å 70—71 18, hvor nævnet blev bedt om at vurdere de nye betegnelser *agronomstuderende* og *agronomistuderende* i forhold til hinanden.

Præmissen stildifferentiering kunne formelt set lige så godt have været opført som stiludjævning. Af svarene fremgår det nemlig kun sjældent om en stilbeskrivelse skal kobles sammen med præmissen "der bør skelnes mellem stillag" eller med præmissen "forskellen mellem stillag bør udjævnes", jf. dog den ret kontante kommunikationsvejledning i svaret om *svømmeø*, *svømmebassin* og *swimmingpool* (N 13 7417).

Sjældne præmisser

Nogle præmisser forekommer slet ikke i de undersøgte svar. Det gælder som nævnt stiludjævning, og det gælder (af tilsvarende grunde som ved stiludjævning) geografisk udjævning. Derudover er hverken æstetikpræmissen eller evolutionspræmissen brugt.

Når æstetikpræmissen mangler er det fordi den faktisk ikke bruges. Stray Jørgensen 1977 har dog fremdraget et enkelt eksempel (Fra Dansk Sprognævns rådgivning, nr. 10, juli 1960, s. 1), hvor spørgsmålet om det hedder *en opskriftblok* eller *en opskriftsblok* besvares med "ODS har ingen sms. med *opskrift*; *opskriftblok* lyder bedst". Dette svar fra 1960, der her er citeret in extenso, gengiver i en ret ubearbejdet form et tele-

fonisk svar, og det kan næppe helt udelukkes at Sprognævnets medarbejdere også i dag kan bruge den type formuleringer i telefoniske svar.

Et andet svar der umiddelbart kunne se ud som om det indeholdt en æstetisk præmis er N 2 6908. Her nævnes det at bydemåder som *åbn*, *behandl* og *klistr* "på tryk kan virke noget afstikkende". Denne bemærkning har jeg dog ikke rubriceret som æstetisk præmis, men under rubrikken støj-frihed sammen med lignende bemærkninger om former der er mere eller mindre "stødende", "påfaldende" o.l.

Som nævnt forekommer heller ikke præmissen evolutionisme. Men der er enkelte eksempler på én der minder om den, og som man efter temperament kan kalde defaitisme eller realisme. Den viser sig fx i Å 73—74 19, i svaret om *juno* og *juni*, hvor det mod månedsnavnet *juno* indvendes at en "ændring af sprogbrugen ville . . være yderst vanskelig". I svaret om *papirløse ægtefæller* mv. i Å 75—76 26 foreslår nævnet nølende ordet en *samboer*, men nævner i samme åndedrag at det nok er "tvivlsomt om det vil slå igennem". Og om *støjforurening* hedder det: "Vi tror . . ikke at det ville nytte noget hvis fx Sprognævnet nu rådede fra at bruge ordet. I øvrigt mener vi heller ikke der er grund til at fraråde det" (Å 71—72 23).

Den demokratiske præmis er kun brugt en enkelt gang. Og det er endda som "på-trods-af-præmis", idet det om udtalen af *luksus* med u i første stavelse hedder: "Selv om den sikkert er naturlig for en del mennesker, kan vi ikke anbefale den" (Å 71—72 17). At den demokratiske præmis ikke bruges behøver ikke at betyde at Dansk Sprognævn er udemokratisk i sin rådgivning. Der er trods alt forskel på at være udemokratisk og så blot ikke at benytte sig af formuleringer som dem der ovenfor (s. 40) er anført under den demokratiske præmis. Og man bør nok også tage i betragtning at præmissen sprogbrug ofte implicerer den demokratiske præmis, idet sprogbrugen ofte — men bestemt ikke altid — netop er flertallets sprogbrug.

Purismepæmissen er kun brugt en lille halv snes gange, som regel temmelig diskret, jf. ovenfor s. 41 om *flute* : *flûte*. Med det ry som sprogrensning har i Danmark kan det ikke

undre at purisme hører til blandt de sjældnere brugte eksplícitte præmisser.

Heller ikke den pædagogiske præmis er brugt i ret mange svar (i alt 15). Og det svarer nok også ganske godt til Sprognævnets syn på værdien af den. Når den endelig forekommer er det langt nede i rækken af præmisser, fx i svaret om *dispensat* (Å 74—75 30) hvor den bruges til at afvise den gerundiviske d-form, *dispensand*, og i svaret om *muslim* og *muhamadaner* (Å 75—76 22—24), hvor der bl.a. gøres opmærksom på at det er en ulempe ved ordet *muslim* at der kan være problemer når det skal bøjes (*muslimer* eller *muslimmer?*). En særlig variant af den pædagogiske præmis er udtalelser om at denne eller hin udtryksmåde “ikke kan regnes for en fejl” e.l.

Enentydighed

Jeg kommer ikke nærmere ind på de præmisser der hverken er særlig hyppige eller særlig sjældne. Et par kommentarer til en enkelt af dem kan dog være på sin plads.

Præmissen enentydighed bruges bl.a. i spørgsmål som drejer sig om betydningsmæssige distinktioner. Holdningen til denne præmis lader til at være mere modsætningsfyldt end holdningen til de fleste andre. Undertiden bruges den uden blusel som afgørende præmis (den forekommer således relativt ofte i svar som kun indeholder 1 eller 2 præmisser, se nærmere nedenfor). Til andre tider bruges den med en vis markeret afstandtagen, fx ved at den lægges i munden på andre end Sprognævnet selv, fx “den nu afdøde norske professor Bjarne Berulfsen” (Å 74—75 23 om *ansvarsløs* og *uansvarlig*), eller “en så liberal sprogiagttaget som “Magister Stygotius” (= universitetslektor Erik Hansen)” (Å 73—74 20—21 om *chance*, *mulighed* og *risiko*, fyldigere citeret nedenfor s. 49). Og i atter andre tilfælde afviser Sprognævnet blankt at enentydighedspræmissen skulle kunne bruges, normalt med en henvisning til at konteksten tydeligt vil vise hvad meningen er; det gælder fx i svaret om forkortelsen *AV* (og *av*) for *audiovisuel* (N 2 6902).

En anden præmis der kvantitativt hører til i mellemgruppen

er nordismepræmissen. Den behandles nærmere af Allan Kar-ker nedenfor s. 57 ff.

Svar med få præmisser

Der er gennemgående brugt ret mange præmisser i de enkelte svar; 3—5 præmisser pr. svar lader til at være det normale.

Det er således en undtagelse at et svar afgives helt uden at der er anført præmisser. Jeg har i alt registreret 4 spørgsmål af denne type. Det ene er et kommaspørgsmål (N 4 7011), hvor det er indlysende at svaret bygger på brug af en implicit autoritetspræmis (kommaspørgsmål besvares altid på grundlag af retskrivningsvejledningen i Retskrivningsordbogen). Det andet er et spørgsmål om hvad *gæld* hedder i flertal (N 7 7111), hvor der svares med en oplysning om at ordet ikke kan sættes i flertal; her må man vel regne med en implicit sprogbrugspræmis (“flertalsformer af *gæld* forekommer ikke i sprogbrugen”). Det tredje er en frarådning i Å 74—75 17 af ordene *recyklere*, *recycling* og *recykling*. Den summariske behandling må i dette tilfælde bl.a. ses på baggrund af at der er tale om et delsvar som afgives efter en udførlig og møjsommelig gennemgang og vurdering af termerne *genbrug*, *genanvendelse*, *recirkulation*, *recirkulering*, *genvinding*, *genindvinding* og *ombrug*. Det sidste svar uden præmisser er også på andre måder atypisk. Det drejer sig om alfabetiseringspraksis i edb-lister fra Sygesikringen (Å 75—76 41). Sprognævnet erklærer sig enig med spørgeren og accepterer dermed de præmisser han nævner i sit spørgsmål.

Af de i alt 323 undersøgte svar er der 25, hvori der kun er brugt én præmis, og 66 hvori der kun er brugt to præmisser. De præmisser der bruges i svar med kun én præmis er: sprogbrug, autoritet I og II, analogi, etymologi, støjfrihed, forståelighed, enentydighed, overensstemmelse mellem lyd og skrift, logik. Og blandt de præmisser der slet ikke bruges i svar med 1 eller 2 præmisser, eller som kun bruges en enkelt gang, finder man fx geografisk differentiering/udjævning, rigssprog, purisme, pædagogik, prestige, demokrati og æstetik. Præmissen nordisme er brugt i 2 af de svar der har 2 præmisser.

Også i forekomsten af præmisser i sådanne svar med få præmisser kan man se en afspejling af de forskellige præmisseres relative respektabilitet.

*

Undersøgelsen af de eksplicite præmisser i Dansk Sprognævns rådgivning viser ikke noget om hvilke præmisser der er afgørende for Sprognævnets stillingtagen i de enkelte tilfælde, og man kan ikke på grundlag af den opstille en prioriteret liste over præmisserne. Konklusionerne i Dansk Sprognævns rådgivning kan nemlig ikke forklares ud fra de eksplicite præmisser alene (jf. Erik Hansens artikel nedenfor). Men undersøgelsen viser noget om hvilke præmisser Sprognævnet lægger vægt på at anføre i en videnskabeligt funderet sproglig rådgivning. Og den viser fremfor alt at Dansk Sprognævn ikke giver råd i sproglige spørgsmål uden at argumentere udførligt for sin stillingtagen.

ARGUMENTER I KONFLIKT

Af Erik Hansen

Når man studerer en fortegnelse over argumenter som bruges i den sproglige rådgivning,¹ er det åbenlyst at der er mange enkelttilfælde hvor mere end ét argument kan komme i anvendelse ved afgørelsen af et tvivlsspørgsmål.

Drejer det sig fx om hvorvidt *b*'et i *købmand* skal udtales, kan man argumentere ud fra ortofoni, sprogbrug og etymologi; og gælder det problemet *gad vidst/gad vide*, kan i hvert fald argumenterne analogi og etymologi komme på tale.

Det er også klart at de anvendte argumenter tit vil kunne komme i konflikt med hinanden ved ikke at føre til samme løsning. I tilfældet *købmand* giver det ortofoniske og det etymologiske argument at udtalen med *b* bør foretrækkes, mens argumentet sprogbrug fører til at anbefale udtalen uden *b*. I tilfældet *gad vidst/gad vide* giver analogi-argumentet til resultat at konstruktionen med infinitiv er den anbefalelsesværdige (idet *gide* i alle andre tilfælde styrer infinitiv), mens

det etymologiske argument udpeger konstruktionen med præteritum participium (idet den er i overensstemmelse med den oprindelige konstruktion af verbet *gide*).

I et praktisk rådgivningsarbejde må man derfor vente ret ofte at se argumenter i konflikt. Den eneste måde konflikterne kan undgås på, er en omhyggelig prioritering af argumenterne, således at man altid ved hvilket argument der skal gøre udslaget når to eller flere argumenter anviser forskellige løsninger.

Det hovedindtryk man får ved at se nøje på Dansk Sprognævns offentliggjorte rådgivning, er at argumenterne aldrig er i konflikt, og at de ikke er prioriterede!

Nogle eksempler

Et par konkurrerende udtaleformer i moderne dansk er *snedker* udtalt med *ð*: [sneð'gɔ], eller udtalt med stumt *d*: [sne'gɔ].

Om dette problem udtaler Dansk Sprognævn:

Ordbog over det danske Sprog og vistnok alle andre bøger som giver oplysning om dansk udtale, anfører kun udtalen uden *d* (ordet rimer altså på *apoteker*). Jævnfør at en stavemåde uden *d* er brugt af bl.a. Valdemar Rørdam, Knuth Becker og Poul Henningsen.

Men stavemåden *snedker* har i ret vide kredse påvirket udtalen, sådan at *d*'et udtales. Denne udtale må frarådes.

N 1 6804

Tilsvarende dobbeltformer har verbet *dupere*, og herom udtaler Dansk Sprognævn:

De fleste ordbøger, herunder de nyere fremmedordbøger, og en del andre håndbøger angiver kun udtalen med [dy-]. Ordet er lånt fra fransk, hvor *u* udtales [y], og derfor har denne udtale tidligere været den eneste der blev betragtet som korrekt; jævnfør at Ordbog over det danske Sprog i 1921 kunne hævde at udtalen med [du-] især forekom i "vulgært" sprog.

Udtalen med *u*-lyd i første stavelse er dog forlængst blevet meget almindelig, og nogle håndbøger nævner nu også den. Måske er denne udtale ligefrem på vej til at fortrænge udtalen med [dy-].

Begge udtaler må i dag betragtes som acceptable.

N 10 7306

I begge tilfælde konstateres det, at de konkurrerende udtaler er meget udbredte, men at ordbøgerne klart favoriserer den ene af dem. I tilfældet *snedker* anbefales den favoriserede udtale, men begge udtaler af *dupere* kan accepteres. Det vil sige at de samme præmisser fører til forskellige konklusioner.

Om problemet *chance* i betydningen 'ønsket eller uønsket mulighed' hedder det:

(...) ordbogen bemærker at ordet *chance* i nogle tilfælde kun kan betyde 'udsigt til fremgang', 'mulighed for at opnå fordel(e)', nemlig hvor man ikke nævner hvad man har chance for, fx i sætninger som *hun har haft sin chance, han greb chancen*. Denne betydning af ordet blev efterhånden næsten enerådende, således at *chance* blev en modsætning til *risiko* og *fare*.

Men som også De har lagt mærke til, er der nu i daglig tale en vis tilbøjelighed til at bruge ordet *chance* både om en ønsket og om en uønsket mulighed. Denne sprogbrug må dog endnu anses for urigtig.

Man kan her jævnføre at selv en så liberal sprogiagttagelse som "Magister Stygotius" (= universitetslektor Erik Hansen) i Informations artikelserie Sprogsyn og sprogveje, 29.1.1965, s. 4, mener at "man må nok anbefale, at man søger at opretholde den klare tredeling" mellem *chance*, *mulighed* og *risiko*.

Å 73—74 20

Argumentet er her at man bør holde betydningen af *chance* og *risiko* ude fra hinanden, så en nyttig semantisk distinktion ikke går tabt (enentydighed). Samme argument kunne være brugt på problemet *i sommers/i sommer*:

Ved en række ord har vi en særlig form på -s til at udtrykke det fortidige. Det hedder fx *i mandags*, og *i formiddags*, *i eftermiddags* om den formiddag, eftermiddag der er gået, men derimod *i formiddag*, *i eftermiddag* om den formiddag, eftermiddag der endnu ikke er gået. Tidligere havde man i rigssproget en tilsvarende form ved ordene *sommer* og *vinter*, således at *i sommers* og *i vinters* betegnede den nærmest foregående sommer, vinter; men disse former er nu ikke almindelige hos i øvrigt rigssprogs-talende, navnlig ikke hos voksne.

N 12 7403

Her anbefales de s-løse former til trods for at en semantisk distinktion går tabt når s'et afskaffes: *i sommer* betyder 'i

denne sommer', *i sommers* betyder 'sidste sommer'.

Samme eksempelpar viser autoritetsprincippet anvendt, idet *chance/risiko*-afgørelsen underbygges med en henvisning til en sprogforsker der i denne sag er enig med Dansk Sprognævn. Men det forties at samme sprogforsker i samme bog som de citerede udtalelser kan læses i, nemlig side 16—17, udtaler sig til gunst for *i sommers* og *i vinters*.²

En spørger mener at *tredoble* og *femdoble* må være forkert, da *doble* betyder 'multiplicera med 2'. Hertil svarer Dansk Sprognævn:

Ifølge Ordbog over det danske Sprog, bind 3 (1921), kan *doble* ikke alene betyde 'fordoble'. Når det indgår i sammensætningerne *tredoble*, *firdoble* osv., betyder det 'gange (med)', 'multiplicere (med)'.

Ord af denne type har gammel hævd og vil næppe blive misforstået af nogen person der har dansk som modersmål. Disse ord er bekvemme, da de giver en kortere udtryksmulighed end fx *blive tre gange større*, *gøre tre gange større*. — Der kan derfor ikke indvindes noget mod denne sprogbrug.

Å 70—71 25

Argumenterne er altså hævd (tradition) og økonomi, og det tilføjes at former som *tredoble* ikke giver nogen forståelsesvanskeligheder.

De samme argumenter ville være brugelige i besvarelsen af spørgsmålet om det er korrekt at bruge udtrykket *være enig i* uden præpositionsforbindelsen *med NN*:

(...) Det støder af en eller anden grund mange når *være enig(e) i* bliver brugt uden at det bliver angivet hvem man er enig med, fx: *vi er enige i at ...* Hvis man vil være sikker på ikke at støde nogen, kan man nævne den eller dem hvis mening man tilslutter sig (vi er enige med NN i at ...).

Å 68—69 18—19

Der er faktisk rimelig tradition for *enig i* uden *med NN* — alle eksemplerne i ODS stammer fra "gode forfattere", og det ældste er over 100 år gammelt. *Med NN* udelades i praksis kun når det er redundant, så efter økonomiprincippet måtte man altså anbefale *enig i* uden *med NN* overalt hvor meningen er klar for personer med dansk som modersmål. — Imidlertid

bruges disse argumenter ikke i svaret, som fraråder brugen af den mest økonomiske form til trods for dennes hævde i sproget.

Denne gennemgang kan suppleres med talrige lignende eksempler* som synes at vise en meget ringe konsistens i argumentationen.

Det skjulte argument

Det selvfølgelige moralske og intellektuelle krav man normalt stiller til en følge af afgørelser, fx juridiske, pædagogiske eller sportslige, er at de ikke er vilkårlige, men træffes efter et generaliserbart princip. Dette elementære krav ses som vist ovenfor ikke umiddelbart at være opfyldt i Dansk Sprognævns rådgivning.

Men når man nu har konstateret denne absurditet i rådgivningen, er det vigtigt at tænke på at der aldrig er blevet rejst en tilsvarende kritik udefra mod Dansk Sprognævn. Offentligheden synes stort set at være tilfreds med de svar og den argumentation Sprognævnet tilbyder. Inkonsekvens og principløshed er Sprognævnet i al fald aldrig blevet kritiseret for. Dette indebærer at Dansk Sprognævns rådgivning af publikum opleves som god og meningsfyldt, og det er værd at lægge mærke til at spørgsmålene igennem deres formulering normalt lægger op til den art argumentation som Sprognævnet bruger i sine svar: *er denne form ikke ulogisk? — skal det ikke hedde x når ordet kommer af y? — hvad er den almindeligste form? — skal man acceptere sammenblandingen af x og y?*

// Forklaringen på den tilsyneladende inkonsistens i Dansk Sprognævns rådgivning og på at rådgivningen alligevel opleves som relativt konsistent og meningsfuld, er ret enkel. Det publikum ønsker svar på når Dansk Sprognævn rådspørges, er i virkeligheden ikke om den og den form er ulogisk, etymologisk forvansket eller lidet udbredt. Således formuleres spørgsmålene ganske vist, men den oplysning spørgeren som regel ønsker, er om den og den form falder uden for rigssprogsnormen (RSN), dvs. den officielle, prestigegivende variant af dansk. Og det er præcis det svar Dansk Sprognævn giver.

Det betyder at det højest prioriterede argument altid er

tilhørsforholdet til RSN. Dansk Sprognævn tilråder altid den form som anerkendes i RSN og imødekommer hermed i de fleste tilfælde spørgerne. Således forsvinder den påviste absurditet i argumentationen: de eksplicitte argumenter (ortofoni, etymologi, analogi, sprogbrug osv.) er kun støtteargumenter og ikke i sig selv udslagsgivende for afgørelserne, og der er argumentationsteknisk intet suspekt ved at man kun nævner de argumenter der tilfældigvis støtter den trufne afgørelse, og fortier dem der ikke gør det. — Hermed er også behovet for prioritering af argumenterne bortfaldet. II

Rigssprogsnormen

Det utilfredsstillende ved Dansk Sprognævnets rådgivning eller i det mindste den formulering de offentliggjorte svar får, er at støtteargumenterne umiddelbart fremtræder som de egentlige og afgørende argumenter. Denne praksis er ganske givet vildledende, for når én af to varianter anbefales ved hjælp af et antal rationelle støtteargumenter, bliver den kasserede variant indirekte karakteriseret som en form eller konstruktion der rent lingvistisk er af ringere kvalitet. I reglen forholder det sig sådan at var den kasserede form tilfældigvis faldet inden for RSN, kunne man have støttet anbefalingen af den med et lignende antal andre argumenter.

Disse iagttagelser af RSN som det højest prioriterede argument bekræftes af at den faktisk, omend sjældent, træder eksplicit frem i svarformuleringerne, men så at sige kun når der ingen støtteargumenter anføres:

Hvis man ønsker at udtale ordet i overensstemmelse med rigssprogsnormen, må man vælge den bogstavrette udtale af *overlegen*.

A 68—69 14

Det er rigtigt at formen *diamentral* har en vis udbredelse; men den falder klart uden for rigssprogsnormen.

A 76—77 17

Udtalen med stød [i *åger*-] er nu den almindelige hos yngre rigsmålstalende.

N 13 7415

Man kan ret ofte høre *-ol* [i *alkohol*] udtalt som i *stol*; men denne udtale regnes for at falde uden for rigssprogsnormen.

N 18 7701

På en mere indirekte eller skjult måde bruges argumentet RSN når der henvises til ordbøger og grammatikker:

Alle ordbøger og andre håndbøger angiver imidlertid kun udtalen [*toa'læt*], og det er den som nævnet må råde til.

Å 68—69 14

Udtalen med tryk på første stavelse, *tómbola*, er den korrekte. Det er da også kun denne udtale der er angivet i ordbøger og andre udtalevejledninger. Ordbog over det danske Sprog nævner dog (1948) at også en udtale med tryk på *-bo-*, *tombóla*, forekommer "i folkeligt sprog", og denne udtale har sikkert stadig en ikke ringe udbredelse.

N 11 7314

Sagen er jo at ordbøger og andre håndbøger normalt registrerer RSN (dialekt- og slangordbøger benævnes ikke bare "ordbøger") og ser bort fra en forms udbredelse uden for RSN. At henvise til hvad der står i ordbøgerne er altså det samme som at bruge RSN som argument, og her foreligger vel egentlig en ringslutning: formen *x* anbefales på bekostning af *y* fordi det er *x* der står i ordbøgerne; men ordbøgerne redigeres således at de som hovedregel kun medtager anbefalelsesværdige (dvs. RSN-) former.⁴

Noget lignende gælder brugen af argumentet hævde eller sprogbrug:

Selv om vi ikke finder at det er uacceptabelt at bruge *planere* i den ny betydning (...), vil vi dog foretrække det hævdvundne ord *planlægge*.

Å 70—71 23

Det fremgår af Ordbog over det danske Sprog at allerede Holberg brugte *undskyldte* i begge betydninger. Der er således lang hævde for at anvende ordet på de to måder.

N 20 7812

"Hævde" må nødvendigvis betyde hævde inden for RSN, da Dansk Sprognævn i andre tilfælde afviser former på trods af

erkendt hævde i vulgærsprog, se fx ovenfor om *i sommers* og *tombola*.

Dette at RSN normalt kun bruges eksplicit når der ikke er nogen støtteargumenter, har en meget uheldig demagogisk effekt. Støtteargumenterne har i Dansk Sprognævnets rådgivning den funktion at de eksplicit skal begrunde og "sælge" afgørelsen; men i nogle tilfælde mangler altså enhver begrundelse af den art, og her tager man så RSN frem. Det vil sige at RSN i en vis forstand bruges som argument når der ingen argumenter er!

Hvad RSN egentlig er og hvordan den er beskaffen, finder man ingen steder i Dansk Sprognævnets skrifter en redegørelse for. Men i selve rådgivningen støder man på nogle karakteristiske formuleringer der kan opfattes som en art operationel fastlæggelse af RSN:

Da forbindelsen *chance til* efterhånden har vundet en vis hævde, bør den ikke regnes for en fejl. Men man må være forberedt på at der stadigvæk er nogle som reagerer mod denne forbindelse. Det forsigtigste er derfor at vælge *chance for*.

Å 69—70 21—22

Vi kan konkludere at den udtale som man altid kan være tryk ved at bruge, er den hvor *d'et* [i *blond*] høres (. . .).

Å 75—76 19

Sådanne videre anvendelser af *starte* er nok i nogen grad modeprægede og støder stadig mange, især i de ældre generationer. Og der er ikke tvivl om at der er sproglag og sammenhænge hvor man kun kan bruge *begynde, indlede, sætte i gang, komme i gang* osv.

Å 67—68 25

Hvis målet er den støjfri kommunikation, må RSN anbefales, da det har vist sig at RSN-talende lader sig forstyrre når de hører eller ser former der falder uden for RSN:

(Udtales *karenstid* med hovedtryk på *ka-* eller på *-rens*?) Man hører ordet udtalt på begge måder, men udtalen med hovedtryk på anden stavelse er den eneste som ordbøger og andre håndbøger giver. (. . .) Mange af dem som selv udtaler *karenstid* med tryk på *rens*, synes at udtalen med tryk på *ka* lyder komisk.

N 17 7616

Øjensynlig satser Dansk Sprognævn — vel med rette — på en betydelig tolerance over for RSN hos dialekt- og lavsociolekt-talende.

Konklusion

Den ovenstående analyse af en bestemt side af Dansk Sprognævns rådgivning kan måske få det til at se ud som om Sprognævnet bevidst fører det danske folk bag lyset ved at skjule eller sløre hovedargumentet i og hovedsigtet med rådgivningen.

Således forholder det sig formentlig ikke.

Årsagen til at RSN-argumentet så sjældent ekspliciteres må man snarere søge i den sproglige vejledningstradition. I selve rådgivningssituationen stilles der et spørgsmål til Dansk Sprognævn. Både spørgeren og svareren ved at spørgsmålet drejer sig om sprognormer, for man beder ikke om anvisninger på anden sprogbrug end RSN, og det har man aldrig gjort. Det kan derfor synes overflødigt udtrykkeligt at nævne RSN i både spørgsmål og svar. "Dansk" betyder simpelt hen RSN. Et spørgsmål som "hedder det x i dansk?" stilles naturligvis kun når man faktisk har konstateret at en del danskere siger x, og meningen med spørgsmålet er altså "hvad hedder det i RSN?"⁵

Ulempen ved kun at arbejde implicit med RSN er som vist side 52 at rådgivningens ordlyd får andre varianter af dansk til at fremstå som ulogiske, inkonsekvente og i det hele taget sprogligt mindre lodige, hvad der lingvistisk set er uholdbart.

Der er især to vanskeligheder ved at ekspliciterer normen i rådgivningsarbejdet. For det første er DS øjensynlig stærkt bundet af sprogvidenskabens naturalistiske tradition, som dels er skeptisk over for indgriben og styring, dels ikke kan anvide et sagligt grundlag for at vurdere én subnorm højere end andre. For det andet er det efterhånden en gammel erkendelse at RSN for en stor del er en sociolekt, og vurderende og normerende udsagn om RSN har visse sociale implikationer, først og fremmest vil rådgivningen favorisere bestemte social-grupper.

Men problemet løses selvfølgelig ikke ved at lade norm-

grundlaget være fordækt eller i det mindste uklart i rådgivningens ordlyd. Skal grundlaget for rådgivningen fortsat være en sproglig norm, bør det fremgå tydeligt. Det er ikke tilfredsstillende som det er.⁶

I forbindelse med en vis revision af Dansk Sprognævns rådgivningspraksis bør følgende problemer gennemdrøftes meget nøje:

(1) Kan det danske sprogsamfund undvære en norm? Ingen har endnu foreslået ophævelsen af al sproglig normering i Danmark, så det er vel sandsynligt at man kan fremføre holdbare argumenter for normering.

(2) Hvilken variant af moderne dansk skal vælges til normeringsgrundlag? Kan det tænkes at man bør vælge en anden variant end den der hidtil er kaldt RSN? Det vil bl.a. afhænge af om der findes en variant af dansk som kan måles sig med RSN i overregionalitet og relativ oversociolektalitet.

(3) Hvis man beslutter sig til at fastholde RSN som normen, bør det overvejes i hvilken grad den skal forvaltes ud fra et konservativt synspunkt og i hvilken grad novationer skal accepteres eller endog fremmes.

(4) Den valgte norm bør kodificeres gennem ordbøger, grammatikker og offentlig rådgivning, og overalt bør det fremgå eksplicit hvilken variant af dansk der beskrives, hvilken status den har og hvilken funktion en sprognorm i det hele taget har.⁷

Noter

1 Se fx Diderichsen 1968, p. 153—69; Galberg Jacobsen i dette bind af Sprog i Norden; Teleman 1968, p. 194—215; Willig o.a. 1971, p. 162—63. — Se den fælles litteraturliste p. 64.

2 Erik Hansen: Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog. 1973.

3 Se min artikel "Den hemmelige præmis" (Hansen 1975).

4 Se henvisning under 3), specielt p. 96—99, samt Chr. Schmitt:

- Morphologie und Purismus, i Kongressakte des XII. Internationalen Linguistenkongresses, Wien 1979.
- 5 Det er denne brug af ordet *dansk* man finder i bogtitler som *Dansk-engelsk ordbog*, *Dansk Grammatik*, *Bedre dansk*, *Nudansk ordbog*. End ikke ODS nævner denne betydning af *dansk* (bind III, spalte 514—15).
 - 6 Se min artikel "Den danske rigssprogsnorm" i Erik Hansen og Skyum-Nielsen (red.): *Sprognormer i Norden*, 1979 (Nydanske Studier nr. 11).
 - 7 Under udarbejdelsen af denne artikel har jeg haft nytte af en specialeafhandling (upubliceret) af Peter Stray Jørgensen: *Dansk Sprognævns rådgivning*, 1977.

DET NORDISKE ARGUMENT I DANSK SPROGNÆVNS RÅDGIVNING

Af *Allan Karker*

Bevidstheden om det nordiske sprogfællesskab var en vigtig inspirationskilde da Nämnden för svensk språkvård blev stiftet i 1944. I målsætningen for dette det første skandinaviske sprognævn indgik at "söka åvågbringa nordiskt samarbete på språkvårdens område i syfte att vidmakthålla och stärka den nordiska språkgemenskapen". Det var dog først med oprettelsen af Norsk språknemnd (1952) og Dansk Sprognævn (1955) at der blev lagt en fast grund under denne side af virksomheden: Norsk språknemnd skulle ifølge sine vedtægter "samarbeide med institusjonar av liknande slag i dei andre nordiske landa", og om Dansk Sprognævn hed det i den ministerielle bekendtgørelse at nævnet "i sproglige anliggender af fællesnordisk interesse eller rækkevidde repræsenterer myndighederne i forhandlinger med tilsvarende sprognævn i de andre nordiske lande" (§ 1) og endvidere i specifikationen af dets opgaver "At samarbejde med de andre nordiske sprognævn i spørgsmål af fællesnordisk interesse" (§ 2).

Den nordiske formålsbestemmelse genfindes både i vedtægterne af 1974 for Svenska språknämnden og i loven af 1971 om Norsk språkråd (her præciseret til at "fremme og delta i nordisk samarbeid om språkdyrking"). For Dansk Sprognævns

vedkommende blev mandatet udvidet i 1963: "I sager, som vedrører forholdet til andre sprog, forhandler det med tilsvarende organer i de pågældende lande" (§ 1), men blandt opgaverne fremhæves fortsat "At samarbejde med de andre nordiske sprognævne" (§ 2); og disse formuleringer indgår uforandret i den nugældende bekendtgørelse af 1967.

I årene 1955—70 undersøgte sprognævnene terminologien på en række områder af betydning for det nordiske samkvem — postvæsen, flytrafik, fjernsyn, telefon og telegraf, vejrtjeneste og turisme — og foreslog en del ændringer til fremme af nordisk fællesskab. Disse og lignende initiativer skal ikke behandles her.¹ Formålet med denne artikel er alene at undersøge hvilken indflydelse ideen om det nordiske sprogfællesskab indtil nu har øvet på den løbende rådgivningstjeneste i Danmark.

Siden oprettelsen i 1955 har Dansk Sprognævn besvaret over 85 000 spørgsmål. At underkaste hele dette materiale en granskning var vel ikke uigennemførligt, men det er tvivlsomt om udbyttet ville stå mål med anstrengelserne, eftersom indholdet af de telefoniske besvarelser — der udgør ca. 3/4 af materialet — kun er protokolført i hovedtræk. Undersøgelsen er derfor begrænset til den del af rådgivningen som er offentliggjort på tryk, dels i Dansk Sprognævns årsberetninger 1955/56—1977/78, dels i det lille halvårsblad *Nyt fra Sprognævnet* nr. 1—20 (1968—78); fra årsberetningerne indtil 1963/64 må dog udelades de eksempler på "mundtligt besvarede forespørgsler" som refereres (næsten) uden argumentation, fx i Å 58—59: *Beløbet er forfaldet/forfaldent?* Svar: *forfaldent*. — *En relativt/relativt kort årrække?* Svar: *relativt* (adverbium).

Det resterende materiale som egner sig til en analyse bliver da 368 spørgsmål og svar i årsberetningerne og 203 i *Nyt fra Sprognævnet*, tilsammen 571 tilfælde. Heraf er der efter mit skøn 333 forespørgsler eller lidt over 58 % hvor det nordiske hensyn er irrelevant. Som eksempler på spørgsmål af denne kategori kan nævnes følgende: N 16 7602 *Skal den bestemte form af ordet anlæg staves anlæget eller anlægget?* Å 73—74 17 *Udtales on- i onsdag ligesom i ond eller ligesom i spion?* N 16 7609 *Hedder det en eller et cirkus?* Å 73—74 19 *Er det i strid med almindelig sprogbrug at forstå ordet ligelig*

som ensbetydende med *forholdsmæssig*, således som ordet *ligelig* anvendes i grundlovens § 31 stk. 2?

Tilbage af de offentliggjorte udtalelser er der således 238 eller knap 42 % hvor det nordiske argument kunne have betydning. Disse tilfælde kan atter deles i to typer:

- 1) forespørgsler hvor spørgeren eksplicit inddrager det nordiske hensyn
- 2) forespørgsler hvor dette ikke sker, men hvor Dansk Sprognævn i sit svar inddrager eller kunne have inddraget det nordiske hensyn.

Under type 1 falder i alt 15 spørgsmål (knap 3 % af det offentliggjorte materiale), fx Å 57—58 9 om *lineær programmering*, et nydannet udtryk som Dansk Sprognævn anbefalede, og Å 59—60 18 om dansk *revalidering* kontra norsk *atføring* og svensk *rehabilitering*, der alle måtte anses for indarbejdede termer, således at der næppe kunne skabes tilslutning til en fælles nordisk betegnelse. Særlig markante inden for denne kategori er spørgsmålene om fælles nordisk alfabet (bogstavformerne *æ*, *ø* eller *ä*, *ö* og bogstavfølgen *æ-ø-ä* eller *ä-ä-ö*) og brugen af "nordiske talord" i dansk.

Vedrørende alfabetsspørgsmålet, som var rejst i Nordisk Råd, blev Dansk Sprognævns konklusion (Å 73—74 11—12) "at der ikke ved en saglig argumentation kan nås en klar afgørelse af om en eventuel ensretning burde følge det dansk—norske eller det svenske (og finske) system, samt at en så væsentlig forandring af skriftbilledet ville medføre så store ulemper at den ikke kan tilrådes", og nævnet påpegede "at det vil være u hensigtsmæssigt at betragte spørgsmål om bogstavets udseende isoleret fra mere dybtgående og for samnordisk kommunikation mere væsentlige forskelle og ligheder mellem de nordiske sprog". Om bogstavfølgen erklærede nævnet at en ændring "vil påføre samfundet betydelige omkostninger, som skatteydere og erhvervsdrivende næppe vil finde retfærdiggjort ved den nordiske harmonisering. Dansk Sprognævn kan derfor ikke anbefale en ændring af å'ets placering i det danske alfabet".

Spørgsmålet om talordene var rejst af undervisningsminister

K. Helveg Petersen, som påtænkte at udsende et cirkulære om indøvnning af de nordiske talord i skolerne. Denne forespørgsel blev behandlet i det samlede nævn (Å 63—64 19—26); af 14 tilstedeværende medlemmer var der 5 som kunne tilslutte sig undervisningsministerens tanke, mens 1 afholdt sig fra at stemme og et flertal på 8 medlemmer frarådede planen i en udførlig indstilling der mundede ud i følgende konklusion: "Da der ikke er påvist tvingende grunde til en reform eller noget udbredt ønske om en sådan, og da man næppe har noget overblik over følgerne, må nævnet advare mod at forsøge at indføre den i regning, ved oplæsning, i historie (årstal) m.m. Undervisningsministeren har i Folketinget den 17. oktober 1962 udtalt at der alene vil blive tale om en henstilling; dertil må bemærkes at en sådan sandsynligvis kun vil blive fulgt af et mindre antal lærere, hvilket kun kan føre til almindelig forvirring".²

Den ovenfor omtalte type 2 kan som antydnet atter deles i to undergrupper:

- 2 a) Dansk Sprognævn omtaler forholdene i norsk og svensk og bruger eventuelt det nordiske hensyn som argument
- 2 b) Dansk Sprognævn omtaler ikke forholdene i norsk og svensk, skønt de kunne have tjent som argument.

Eksempler på udtalelser der falder ind under type 2 a) er Å 73—74 18, hvor Dansk Sprognævn ikke vil støtte et forslag om at udskifte månedsnavnet *juni* med *juno*, bl.a. fordi man i norsk og svensk ikke kender til forveksling af *juni* og *juli*; Å 73—74 15, hvor nævnet ikke (heller ikke på længere sigt) vil anbefale at ændre stavemåden *niveau* til *nivo*, skønt ordet i både norsk og svensk skrives *nivå*; og N 16 7608 om den på dansk usædvanlige konstruktion *jeg lykkedes*, som nævnet endnu ikke tør sige god for, trods paralleller i svensk og norsk. Type 2 a) forekommer i 92 tilfælde, dvs. 16 % af de offentliggjorte svar. Og som det ses af de citerede eksempler bruges det nordiske ikke altid som et positivt argument. Meget ofte nævnes det kun som en biomstændighed, fx Å 60—61 10 om

forkortelsen *fr.* "I øvrigt er samme forkortelse i brug også i norsk og svensk"; Å 63—63 25 om *plastbetruknet* "Ordet *plast* .. er i de senere år blevet mere og mere almindeligt (efter svensk mønster) .. især netop i sammensatte ord som *plastbetruknet*, men i talesproget dominerer stadig *plastic*"; Å 70—71 27 om *sauna* "Dertil kommer at det finske ord *sauna* er optaget i en række andre sprog: norsk, svensk, engelsk, tysk, nederlandsk, fransk, italiensk, og dermed har en vis internationalitet"; Å 71—72 24 om *støjforurening* "Vi vil endelig nævne at svensk og engelsk har tilsvarende ord: *bullerförorening* og *noise pollution*"; Å 72—73 22 om *kapselåbner* "I øvrigt kan vi da nævne at det tilsvarende "ulogiske" ord findes på svensk (*kapsylöppnare*"); og N 14 7506 om *opfølgning* "Og i øvrigt bruges de tilsvarende ord *oppfølging* og *uppföljning* på samme måde i norsk og svensk".

Undertiden henvises der altså tillige til ikke-nordiske sprog. Og i nogle tilfælde tager Dansk Sprognævn nærmest afstand fra nye udtryk der er lånt fra svensk (jf. det før omtalte *jeg lykkedes*), således Å 64—65 21 om *plastgeråd* "Bortset fra ordet *husgeråd* bruges *geråd* (i modsætning til svensk) vistnok ikke i dansk .. man bør derfor bruge et andet efterled end *-geråd* og kan da tænke sig .. *-grej* .. *plastgrej*"; Å 66—67 27, hvor formen *seksuologi* tilrådes, skønt Nämnden för svensk språkvård anbefaler *sexologi*; Å 70—71 23 om *planere* "Selv om vi ikke finder at det er uacceptabelt at bruge *planere* i den ny betydning (og i øvrigt kan denne sprogbrug næppe standses), vil vi dog foretrække det hævdundne ord *planlægge*"; N 12 7409 om *tage hånd om* "Vendingen lader altså til at være blevet ret gængs, men mange studser vel endnu over den"; N 12 7413 om *anse at* "Betydningen af *anse* i den sammenhæng er jo den samme som af udsagnsordene *mene*, *synes*, *skønne*, *finde* (eller af ordforbindelsen *være af den opfattelse*), og i langt de fleste tilfælde må et af disse udsagnsord foretrakkes"; N 18 7703 om subjektvikaren *som* (i stedet for *der*) "Der er efter nævnets opfattelse ikke vundet noget ved udtryksmåden med *som*, men vi ser heller ikke nogen særlig grund til ligefrem at modarbejde den".

Eksempler på at Dansk Sprognævn lægger vægt på nordisk

sprogfællesskab er Å 63—64 25 om *harmonisering* (af lovgivning i forskellige stater) "da dette ord bruges i norsk og svensk og da det ville være en fordel at få samme oversættelse i de tre sprog"; Å 70—71 23 om talordene *tyve* og *toti* "For norsk- og svensksprogede er *toti* . . meget vanskeligere at forstå end *tyve*. Dette kan være en grund til kun at bruge ordet *tyve*"; Å 71—72 14 om skrivemåden *osse* for *også* "I hvert fald taler det imod *osse* at denne skrivemåde vil kunne volde norsk- og svensksprogede visse vanskeligheder når de skal læse dansk, fordi norsk og svensk kun har skrivemåderne *også* henholdsvis *också*". Der er kun konstateret 21 tilfælde af denne art, dvs. knap 23 % af type 2 a) og mindre end 4 % af det samlede materiale.

Til type 2 b), hvor det nordiske argument forties eller glemmes, hører fx Å 73—74 15 om skrivemåden *penalhus* til afløsning af *pennalhus* (norsk har *pennal(hus)*); Å 77—78 19 om ordforbindelsen *føde på* (norsk har også *fø på*); N 19 7708 om *ikrafttræden* og *ikrafttrædelse* (norsk har både *ikrafttreden* og *ikrafttredelse*); N 20 7808 om *kvota* eller *kvote* (norsk har *kvote*, svensk *kvot*). Type 2 b) udgør tilsammen 131 udtalelser, dvs. tæt ved 23 %.

Lad det være indrømmet at Dansk Sprognævn også i de sidste 23 % af svarene burde have inddraget norsk og svensk — det er dog ikke derfor sikkert at udslaget var blevet positivt, jf. eksempler som de førnævnte *planere*, *tage hånd om* osv. Selv i de tilfælde hvor Dansk Sprognævn udtrykkelig omtaler det nordiske hensyn, kan det være tvivlsomt hvor stor vægt der lægges på argumentet: fx N 10 7309 om flertalsformen af *grill* "Den af de tre muligheder der passer bedst i det danske bøjningssystem, og som også svarer til flertalsbøjningen i norsk og svensk, er flere *griller*. Vi må derfor tilråde denne form"; og N 14 7501 om stavningen af *charo-laiskvæg* "Vi har det indtryk at det er langt det almindeligste at skrive ordet med ét *l* . . Også på norsk og svensk er, så vidt vi ved, den gængse skrivemåde med ét *l*. Vi kan derfor råde til at stave ordet med ét *l*". Hvilket af de to argumenter der i hvert af disse tilfælde anføres er det udslagsgivende? Uden tvivl analogien i dansk henholdsvis skrivebrugen i dansk.

Er der da ingen tilfælde hvor det nordiske argument er det afgørende? Jo, hvor der er tale om at fastsætte en (ny) term. Foruden det allerede omtalte *harmonisering* (af lovgivning) kan nævnes Å 64—65 17 *orange* kontra *bilgult*, 18 *repellent*, Å 65—66 18 *tørvestrøelse*, Å 66—67 23 *hortonom*, 31 *arbejds-terapeut*, Å 69—70 26 *registreret revisor*, Å 74—75 16 *genbrug*.

I forbindelse med spørgsmålet om *bilgult*, der var foreslået som officiel betegnelse for en særlig gul farve i bilers blinklys, udtalte Dansk Sprognævn: "Hvor en ny betegnelse indføres, bør man så vidt muligt søge at nå frem til en betegnelse der er fælles for dansk, norsk og svensk. I norsk og svensk anvendes ordet *orange* i denne sammenhæng. Principielt må det derfor tilrådes at bruge samme betegnelse i dansk, så længe man ikke i norsk eller svensk har tænkt sig at ændre den". I spørgsmålet om *hortonom* "henstiller Dansk Sprognævns arbejdsudvalg indtrængende at man søger at nå frem til en fælles titel i de nordiske lande". Og ved valget mellem *ergo-terapeut* og *arbejds-terapeut* hed det "at det må være et afgørende moment at betegnelserne *arbejds-terapeut* og *arbets-terapeut* er fast indarbejdet på norsk og svensk, og at der ikke synes at være udsigt til at man i disse sprog inden for en overskuelig fremtid vil ændre betegnelsen til *ergoterapeut*".³

Endelig findes en generel udtalelse i den artikel som Jørgen O. Jørgensen skrev i Nyt fra Sprognævnet nr. 13 (1974) om Dansk Sprognævns arbejds måde. Her blev spørgsmålet om udtalen af den fysiske måleenhed *joule* brugt som eksempel: "Et moment vi må tage hensyn til når vi skal tage stilling til sproglige spørgsmål af denne type, er ønsket om størst mulig overensstemmelse mellem de nordiske sprog. Vi spurgte derfor sprognævnene i Norge og Sverige hvad de tilråder." Men i tilfældet *joule* blev det nordiske argument ikke afgørende; det udslagsgivende blev dansk tradition med hensyn til udtalen af *j* og *ou* i fremmedord (låneord) af engelsk oprindelse: "På dette videnskabelige grundlag — objektive data om udtalen i dansk, engelsk, norsk og svensk, og viden om hovedtendenserne i tillem্পningen af engelske låneord — måtte vi tilråde udtalen [dju:l]."

Dette udfald er et fingerpeg om at det nordiske argument,

selv hvor det synes afgørende som i de omtalte eksempler på termdannelse, dog altid er et argument af lavere rang, der bygger på den nødvendige — men ikke i sig selv tilstrækkelige — forudsætning at kravet om analogi inden for det danske sprog er opfyldt.

Noter

- 1 Se nærmere Arnulv Sudmann i *Sprog i Norden* 1970: 66—106.
- 2 Den 23. juli 1964 udsendte undervisningsministeren det bebudede "Cirkulære om indøvning i skolerne af de nordiske talord". Det har ikke sat sig spor i sprogbrugen.
- 3 Spørgeren fulgte ikke rådet, og *ergoterapeut* er nu knæsat i dansk.

Litteratur (fælles for de tre danske bidrag)

- Bekendtgørelse om Dansk Sprognævn (Ministeriet for Kulturelle Anliggenders bekendtgørelse af 8.2.1967).
- Dahlstedt, Karl Hampus*. 1967. *Språkvård och samhällssyn; i: Språk, språkvård och kommunikation*, s. 93—112.
- Dansk Sprognævn. *Årsberetning 1955/56—1977/78*.
- Diderichsen, Paul*. 1968. *Sprogsyn og sproglig opdragelse*.
- Espersen, Jon*. 1969. *Logik og argumenter*.
- Fra Dansk Sprognævns rådgivning. *Dupliserede meddelelser, 1957—1968*.
- Galberg Jacobsen, Henrik*. 1976. *Sprognævnet — hvad er det? i: Mål & Mæle*, 3. årg., nr. 2, s. 6—14.
- Hansen, Erik*. 1973. *Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog*.
- 1975. *Den hemmelige præmis; i: Klaus Kjøller (red.): Analyser af sprogbrug. Argumentation*, s. 88—102.
- Jørgensen, Jørgen O.* 1974. *På videnskabeligt grundlag; i: Nyt fra Sprognævnet*, nr. 11, s. 1—3.
- Karker, Allan*. 1975. *Tyve års dansk sproghistorie; i: At færdes i sproget*, s. 21—34.
- 1976. *Dansk Sprognævns rolle i dag; i: Meddelelser fra Dansk lærerforeningen*, s. 31—39.
- Lindgård Hjorth, Poul*. 1970. *Sprognævn og offentlighed; i: Sprog i Norden*, s. 107—125.
- Nyt fra Sprognævnet*, nr. 1—20, 1968—1978.
- Retskrivningsordbog*. Udg. af Dansk Sprognævn, 1955.
- Stray Jørgensen, Peter*. 1977. *Om Dansk Sprognævns rådgivning*. Upubliceret specialeafhandling, Københavns Universitet.

Teleman, Ulf. 1969. Språkvårdens argument; i: *Språket i blickpunkten*, s. 194—216.

Willig, Annette mfl. 1971. Sprog og konvention.

Forkortelser (fælles for de tre danske bidrag)

ODS Ordbog over det danske Sprog, 1918—1956.

N Nyt fra Sprognævnet.

RSN Rigssprogsnormen.

Å Dansk Sprognævn. Årsberetning.